

Den danske Stalin-forskning

Mette Skak

Tre anbefalelsesværdige biografier, der er med til at sætte Danmark på det akademiske verdenskort

Bent Jensen: **Stalin. En biografi.** *Gyldendal, København 2005, 350 s.*

Erik Kulavig: **Det røde tyranni - Stalin, magten og folket 1879-195.**

Aschehoug, København 2005, 286 s.

Niels Erik Rosenfeldt: **Stalin. Diktaturets anatomi.** *Høst & Søn, København 2006, 419 s.*

Åbningen af arkiverne i Rusland har sat turbo på den danske Stalin-forskning. Således er der inden for et år kommet hele tre dansksprogede Stalin-biografier, der alle bygger på forfatternes årelange forskning i Stalin og stalinisme, altså ikke just letkøbte døgnflue-bøger. Alligevel har anmeldere og kolleger ikke kunnet dy sig for at ymte om *bad timing* mht. den indbyrdes koordinering af udgivelserne.

Men herregud, også det internationale marked svømmer over med Stalin-forskning i disse år simpelt hen, fordi der omsider er noget mere håndgribeligt at skrive hjem om. Syndfloden af nyere staliniana begyndte meget passende i Sovjetu-

nionen med Dmitrij Volkogonovs *Triumf i tragedija. Polititjeskij portret I.V. Stalina* (Moskva: APN, 1989).

Den blev efterfulgt af både skidt og kanel, heriblandt K.A. Zalesskijs biografiske opslagsværk *Imperija Stalina. Biografitjeskij entsiklopeditjeskij slovar'* (Moskva: Vetje, 2000), som kommer ganske langt omkring og nogenlunde dybt ned i sin kortlægning af den daværende elite.

Her kan man fx læse om Jelena Stassova, en bolsjevik-veteran, der både indadtil i partiet og i Komintern var en del af den berygtede Kontrol-kommission og som muligvis af samme grund var særdeles tæt på at få ørerne i maskinen under 1930'ernes terrorbølge ifølge Georgi Dimitrovs dagbog, der også er blevet gjort tilgængelig på engelsk i disse år.

Af forfattere til markante Stalinværker på engelsk kan nævnes Simon Sebag Montefiore (den mest saftige), Robert Service (den mest dybtgående), Erik van Ree (den mest idehistoriske) og Richard Ove-

ry (den mest komparative: Stalin vs. Hitler/bolsjevisme vs. nazisme – reelt portrætterer den systemerne mere end personerne).

Mens vi er ved det komparative, er pointen vel, at netop den danske Stalin-forskning er med til at sætte landet på det internationale akademiske landkort, nu vi mig bekendt ikke har alverden af Hitler-forskning, om end jo en holocaust- og folkemordsforskning.

Rå og saglig

Under alle omstændigheder har forfatteren til den første Stalin-biografi, som her skal omtales, Bent Jensen (herefter BJ), bestemt sine fans og sikkert også det modsatte uden for kongerigets grænser. I hvert fald blev jeg noget paf, da jeg for nogle år siden blev konfronteret med en lidt revisionistisk amerikansk koldkrigshistorikers utilslørede beundring for BJ – ganske vist ledsaget af beklagelse over, at han havde måttet læse BJ's bog om den sovjetiske besættelse af Bornholm (1945-46) i russisk oversættelse, da den ellers kun fås på dansk. Så er der BJ's *GULLAG og glemsel* fra 2002, der blev noget af et folkeligt gennembrud trods det dystre emne.

Hans Stalin-biografi skuffer heller ikke. Han lægger ikke skjul på, at den er skrevet på opfordring som "en kort Stalin-biografi, der skulle kunne læses ikke alene af faghistorikere, men af alle historisk interesse-

rede" (s. 7). Den er skrevet i den ligefremme stil, der er BJ's varemærke uden, at der er gået på kompromis med formidlingen af klassisk og ny Stalin-forskning i selve fremstillingen.

Han giver mange nyttige kommentarer til litteraturen i den lange bibliografiske del, der begynder med en forskningsoversigt (ss. 290-344). Ikke overraskende er bogen kronologisk bygget op efter Stalins – efterhånden også lig Sovjetunionens – livsfaser, suppleret med en løbende underinddeling af stoffet om særlige aspekter af fænomenet Stalin, for eksempel 'Venskaber', s. 84 ff. (om Stalins inderkreds, dvs. den pseudo-oligarkiske magtstruktur).

Der er ikke banebrydende nyt om Stalins rolle i verdenshistorien eller på den sovjetiske scene, men vi bringes tæt på personen Stalin – han lugtede fælt, fordi han ofte sov med tøjet på, da hans arbejdsnarkomani ikke levede tid til et bad.

Nogle finder den slags distraherende, men BJ's rå, afmytologiserende historieskrivning er ikke malplaceret. Stalin blev beundret verden over betænkeligt længe, når man regner 1970'ernes maoisme med til fænomenet stalinisme, som man vitterlig bør – her taler jeg ud fra min egen deltagelse i den gren af venstrefløjen dengang.

For det meste er BJ ikke kun rå, men også saglig i sin løbende stiltingtagen til dette og hint. For politologisk skolede læsere vil hans ana-

LITTERATUR

lyse af stalinismen nok forekomme lidt tam, men den rummer skam velturnerede betragtninger:

“At Stalins socialisme ikke svarer til et idealiseret billede af et socialistisk samfund er uden betydning [...] Det system, Stalin opbyggede, var socialistisk i den forstand, at det hvilede på de konkrete anvisninger, Marx havde givet sine efterfølgere. At Marx forestillede sig, at der med et sådant system ville opstå en hidtil ukendt frihed, siger kun noget om Marx’ forestillinger, ikke noget om virkeligheden” (s. 281f.)

Ligesom den forhenværende maoist og i dag meget velanskrevne hollandske Stalin-forsker Erik van Ree fastholder BJ altså, at Stalin var en seriøs, om end overordentlig brutal marxist.

Der er nu også noget primitivt over BJ’s Stalin-analyse. Fint nok, at han bruger metaforen *Ordenen* om bolsjevikkerne; det gav Stalin selv bolden op til (s. 50). De så jo sig selv som en art ordensriddere i kamp mod verdens smuds – sekulære hellige krigere; tilsvarende kalder politologen Juan Linz totalitære ideologier for politiske religioner (se hans genudgivne *Totalitarian and Authoritarian Regimes*, Lynne Rienner, 2000: 22-23).

Men BJ’s genbrug af Bertrand Russells parallelisering af islam og bolsjevisme som lige fanatiske (s. 36) er betænkelig. Det er vel kun folk af Osama bin Ladens og Shamil Basajevs støbning, der fortjener at blive

sat i bås med masseorderne Lenin og Stalin? Bagved spøger BJ’s tro på tesen om civilisationernes sammenstød.

Det skal dog ikke rokke ved det faktum, at hans Stalin-biografi er ganske fængende og god.

Historieskrivning fra nedem

Men der er faktisk endnu mere turbo på den Stalin-analyse, der er skrevet af BJ’s yngre kollega på SDU, nemlig Erik Kulavig (herefter EK), *Det røde tyranni*. Som var det en replik til BJ’s civilisationskonflikt krydsklipper EK s. 43 mellem Lenins opfordring til ubarmhertighed og Bibelens påbud af samme skuffe. Som forsker repræsenterer EK den tilgang, der på russisk kaldes *podsovetskoe obshchestvo* (se hans “Det sovjetiske undersamfund i teori og praksis”, *Politica*, 32. årg., Nr. 3, 2000, ss. 321-334).

Det er en tilgang, der lægger vægt på at udforske befolkningens reelle syn på sovjetregimet bag den glatpolerede overflade – altså antropologisk historieskrivning “fra nedem”. Materialet til det er indberetninger til det hemmelige politi og til partiet, dagbogsnotater, bønkrifter til de politiske ledere, stikerskrivelser, bortcensurerede læserbreve til *Pravda* og lignende. EK’s overordnede konklusion på sit arbejde med den type kilder er, at sovjetregimet var i krig med sin egen befolkning fra dag et og for så vidt frem til Sovjetu-

nionens sammenbrud, selv om terroren kulminerede under Stalin. Blandt andet lægger han vægt på at afromantisere Anden Verdenskrig, som i sovjetisk og russisk historiografi kendes som Den Store Fædrelandskrig. Det har vakt stærke følelser i Rusland og i forskerverdenen (se hans *Stalins Hjemmefront 1941-1945*, Odense Universitetsforlag, 2004). Det er baggrunden for *Det røde tyranni*.

Den præsenteres følgelig som “en kombination af biografi og samfundshistorie med streg under det sidste”. Læseren får vitterlig viden om Stalin, hans baggrund osv., men efterhånden som Stalin bliver hovedperson i Sovjetunionens historie, bliver det biografiske stof suppleret med et detaljeret indblik i, hvordan Stalins afsindige politiske tiltag virkede, og hvordan befolkningen så på styret, når censuren var sat ud af spil. Disse to lag i analysen gør bogen til et kærkomment korrektiv til bind 3 af den i øvrigt seriøse *Politikens Ruslandshistorie fra 1983*. Hvad Stalin-stoffet angår får vi smagsprøver på Stalins ‘maoisme’ (p. 90) samt hans absurde beskyldninger mod Tito om Gestapo-metoder og brud på menneskerettighederne (p. 81 f.) – absurde i betragtning af Stalins egen praksis. EK går ind på motiverne bag tvangskollektivering og viser, at Stalins politik var en ren ideologisk besættelse, hvortil kom det for ham afgørende magtpolitiske hensyn: at udmanøvrere Trotskij

og Bukharin, som hver især mente noget andet.

Menige vidnesbyrd

Men det er de mange vidnesbyrd om menige sovjetborgeres oplevelse af styret, der gør bogen til en guldgrube, og som bør skaffe den en bred læserkreds. EK lægger ud med at citere et anonymt brev til Trotskij og Lenin fra en gruppe vrede arbejdere helt tilbage fra 1918: “Alle vi arbejdere fra fabrikkerne og industrien i byen Petrograd tager afstand fra jer [...] Vi var alle mand for sovjetmagten [...] Nu, da vi har fået sovjetmagten at føle, forbander vi den [...]” (s. 53). Bogen er fyldt med sådanne bitre meningstilkendegivelser, der bør kvæle enhver romantik om Oktoberrevolutionen og tiden, der fulgte, for som det også fremgår var Stalin-tiden den periode, hvor det var farligst at komme med den slags ytringer. Det gør bogen enestående på markedet, men giver også anledning til at komme med to indvendinger.

Før det første mangler bogen et videnskabeligt noteapparat med systematiske kildehenvisninger. Det er synd, for det er jo originalt og vedkommende kildemateriale fra de sovjetiske arkiver, som EK har gravet frem, suppleret med nazistisk efterretningsmateriale fra årene 1941-45 (vedr. det tysk besatte vestlige Sovjetunionen). For det andet kunne EK godt have brugt plads i indlednin-

LITTERATUR

gen på at begrunde sin metode og argumentere for materialets repræsentativitet osv. Det er ikke gjort med den integrerede kildekritik, der er undervejs, navnlig ikke, når man betænker, at der stadig er lidt kold krig mellem den revisionistiske skole og det mere totalitarisme-teoretiske syn på Stalins Sovjetunionen, som EK er eksponent for. Bortset fra det fristes man til at citere løs fra hans rystende kildemateriale, her et vidnesbyrd fra 1930'erne:

“Den 12. april arresterede de min mand. Den 14. blev jeg sendt bort med en konvoj. De lod os ikke tage noget som helst med. De tog os halvnøgne, på bare fødder, sultne og med små børn. Af sted til Narym, og mig med seks små og en syvende på vej [...] Vi blev smidt af i en sump. Der var ingen bygninger. På det sted døde børn og voksne som fluer af sult og kulde. Mine børn døde alle sammen.” (s. 139).

Under krigen blev det belejrede Leningrad svigtet af Stalin, så i vinteren 1941-42 kom myndighederne under vejr med forsøg på at mobilisere til en folkelig opstand, som EK også bringer os ind på livet af (s. 200). I det hele taget efterlader mange fremstillinger det indtryk, at nok var Stalin-tiden slem, men at terroren var ovre ved udgangen af 1930'erne. Den myte gør EK kraftigt op med. Allerede i 1940, dvs. før Hitlers overfald, blev der indført drakoniske straffe for sløseri på arbejdet, og i årene efter blev 4,5 mio.

mennesker dømt for brud på arbejdsdisciplinen og små tyverier (s. 193). Med andre ord var sovjetborgeren under krigen udsat for terror fra både sin egen regerings og de nazistiske erobrerers side, henholdsvis de røde og de brune kommissærer, som EK udtrykker det.

Derfor blev det heller ikke bedre, da krigen var slut, men nærmest værre, idet krigen i nogle henseender havde været et åndehul og givet håb om friere tøjler som belønning for sejren. Måske netop fordi befolkningen vejrede morgenluft, begyndte man allerede før krigsafslutningen på ny at fylde lejrene og forvise folk til ugæstfri egne (s. 204). Denne indenrigspolitiske kontekst kaster unægtelig et nyt lys over omsvinget til kold krig og Stalins motiver desangående! Under alle omstændigheder var Stalin selv og hans kulturkommissær Zjdanov mindst lige så tidligt ude med indenrigspolitiske krigserklæringer i denne ideologiske konflikt med Vesten som Churchill var det med jerntæppe-talen i marts 1946 og Truman med sin doktrin året efter.

Resten af Stalin-tiden var derfor blot en variation over de kendte temaer: afsavn og disciplinering; det nye var, at nu var selve inderkredsen – Molotov, Berija og de andre – i farezonen. Heller ikke det er muntert læsestof, og hvor mange ved mon på forhånd, at der hen over 1946-47 var en hungerkatastrofe i egne af Sovjetunionen, der blev tiet ihjel på sam-

me måde som magthaverne i Nordkorea søger at gøre det i nutiden? Hvor mange gør sig klart, hvor forhadet udrejseforbuddet og tvangskollektiviseringen var, og hvilken ren og skær ønsketænkning om fremmede magters indgriben, det gav anledning til lige efter krigen: "På konferencen i San Francisco foreslog de Molotov at opløse kolhoserne, åbne kirkerne og tillade fri handel. Hvis dette ikke bliver opfyldt, vil Rusland blive splittet i mindre nationer" (s. 228).

Kort sagt tegner EK et særdeles levende portræt af Stalin-tiden. Han er ikke unuanceret, men understreger, at Stalin ikke kun styrede med vold (s. 252 ff.). Sovjetmagten praktiserede en art pagter med udvalgte samfundslag og generationer, så man må tale om klassen af 'de forfremmede' (*vydvyzjentsy*) – eksempelvis Brezjnevs berygtede chefideolog Mikhail Suslov, der tidligt var en *rising star* – over for 'de, der var berøvet borgerrettighederne' (*lishentsy*) eller slet og ret 'folkefjenderne' (*vragi naroda*). Overordnet set var systemet fuldt ud socialistisk – og menneskefjendsk lyder EK's logiske konklusion (s. 263).

Stalinismen som politisk system

Sidst, men ikke mindst er der den københavnske historiker Niels Erik Rosenfeldts (herefter NER) Stalinbiografi med den rammende undertitel: *Diktaturets anatomi*. Ude i den

store verden er NER kendt for sin udforskning af det, han ser som Stalins egentlige magtcenter, den såkaldte *Osobyj Sektor* med den grå eminence Aleksandr Poskrobysjev i spidsen. Det var en ultrahemmelig parallelstruktur, som Stalin opbyggede og egenhændigt kontrollerede som landets egentlige administrative nervecenter – krumtappen – eller som politologer ville sige: *gatekeeperen* - for hans manipulationer med hhv. hemmeligt politi, hæren/efterretningstjenesterne og selve partitoppen, som jo ellers traditionelt anses for toppen af magtpyramiden lige under Stalin. Denne faglige kæphest er en rød tråd i bogen, en anden den permanente krigspsykose som ledemotiv for Stalins handlinger. Bogen forener således traditionel politisk biografi med en indgående kronologisk analyse af stalinismen som politisk system, herunder Stalins konkrete inden- og udenrigspolitik.

Der er 19 kapitler, hvoraf det sidste, 'Diktaturets anatomi', konkluderer på de formative begivenheder og indflydelser for personen Stalin og især Stalins magtpolitiske koncept. NER skuer endvidere fremad ved at pege på sovjetsystemets indbyggede fejl og undergang. Altså en grundig og ambitiøs populær fremstilling, selv om man må undvære det videnskabelige noteapparat. Den kan varmt anbefales.

Om Stalins privatliv er der blot lidt uddrag fra breve i små grå tekst-

LITTERATUR

bokse. De udstiller ofte ‘ondskabens banalitet’ – rutinen og ømheden mellem datteren og Stalin – eller afstumpetheden (en søns selvmordstrusler ses som ‘afpresning’). Et brevuddrag til konen underbygger NER’s tese om Poskrjobysjevs rolle som krumtap for Stalins manipulationer (“Jeg kommer naturligvis ikke først hjem i oktober, men langt tidligere. Men for at opretholde konspirationen har jeg via Poskrjobysjev udspremt rygter om, at jeg ikke kan komme før oktober ...” (s. 148).

NER får i løbet af bogen skabt sammenhæng mellem det gammelkendte stof og nye eller i hvert fald ikke alment kendte aspekter. Særligt velgørende er gennemgangen (s. 285 ff.) af Majskijs og Litvinovs bud på et offensivt *grand design* for Sovjetunionens Europa-politik fra 1944. Det var naturligvis bestillingsarbejder, som derfor dokumenterer Stalins afgørende ansvar for den Kolde Krig. Hvad det angår ønskede han ikke varm krig med USA, men han satte mildest talt heller ikke seriøst ind på sameksistens. I stedet arbejdede han – blandt andet via det Komintern, som han kun proforma lod nedlægge i 1943 – på gradvist at snigløbe omverdenen gennem koalitionsregeringer med kommunistisk deltagelse (s. 289).

En af grundene til, at det ikke helt kom til at gå sådan i hvert fald i det vestlige Europa var, at Stalin af ideologiske grunde var galt afmarcheret om forholdet mellem USA og Stor-

britannien, som for ham at se nødvendigvis måtte være båret af splittelse. NER gør også meget ud af at udrede trådene med hensyn til, hvad Stalin egentlig pønsede på i tiden omkring Hitlers angreb og formidler her en stor og kompliceret russisk-tysk-angloamerikansk historikerdebat. Ikke mindst tager NER et opgør med DIIS-udredningens efter hans opfattelse utilgiveligt naive syn på Stalin og dermed misvisende analyse af stalinismens sidste år (s. 368-69). Hele perioden omkring Korea-krigen var ifølge NER særdeles tæt på at udløse tredje verdenskrig – så tæt på, at vi i dag antagelig skylder Beria tak for at have skyndt sig langsomt med at hidkalde lægehjælp til den døende Stalin.

NER underbygger sin alarmistiske tolkning med den afsindige sovjetiske oprustning og mobilisering, som også blev pålagt vasalstaterne i Øst-europa fra 1949 og frem. Følgelig tager NER generelt Vestens modforholdsregler i forsvar som nødvendige for at redde de åbne samfund.

Ortodoks syn på den Kolde Krig

Bogen repræsenterer således en tilbagevendende til det ortodokse syn på den Kolde Krig via NER’s kritik af den såkaldte post-revisionismes gyldne middelvej i skikkelse af DIIS. Post-revisionismen, der repræsenteres af forfattere som Melvyn Leffler, mener, at den Kolde Krig blot var udtryk for et eskalerende sikker-

hedsdilemma mellem USA og Sovjetunionen og derfor ikke nogens skyld. Det er her værd at bemærke, at en af de politologer, der anses for hovedkræfterne bag sikkerhedsdilemma-tankegangen, Robert Jervis, finder, at det er væsensforskellen mellem det lukkede sovjetiske samfund med dets militante ideologi og det samfundssystem, som USA stod for, der er den relevante forklaringsfaktor (Se *Journal of Cold War Studies*, Winter 2001, No. 1, ss. 36-60).

NER's distance til revisionismen inden for den indenrigspolitiske Stalin-forskning bringer ham ligeledes i bås med totalitarisme-skolen. Det nok vil falde nogen for brystet, hvor-til er at sige, at adskillige revisionister er konverteret til en mere totalitarisme-agtig eller – hvad koldkrigen angår – ortodoks position.

NER er på linje med van Ree, når han anser Stalin for at være styret af den marxistiske forestilling om den uoverstigelige konflikt mellem kapitalisme og socialisme, som før eller siden måtte udløse et væbnet opgør. Ja, han troede formentlig selv på, at hans afsindige og nærmest uophørlige terror kun ramte ægte forrædere: trotskister, Gestapo-agenter o. lign. folkefjender. Om krigspsykosen gør NER det klart, at Stalin naturligvis ikke var bange for krig i pacifistisk forstand, tværtimod. Det var *timingen* af krigsudbruddet, der bekymrede Stalin, da hans politik bestandigt var at tage offensiven.

Så meget desto mere er det uhel-

digt, når NER s. 114 skriver: "Stalin havde aldrig været den store revolutionsromantiker" – javel, måske ikke så stor som Trotskij, men alligevel med på at gøre sit for den kommunistiske sag, når konjunkturerne var til det. Resten af bogen handler nemlig om, *hvor* operationelle Stalins revolutionsdrømme var. Som en klassisk skolet marxist anså han krige for 'revolutionære situationer', som vejen til Sovjet-venlige regeringer i kapitalismens lejr. Men denne og andre indvendinger, man kunne rejse, er småting i forhold til facit: NER's Stalin-bog om dikaturets anatomi er et glimrende forsøg på at gøre den totalitaristiske variant af Stalin-litteraturen nuanceret, original og velargumenteret.

Afsluttende vil jeg minde om, at det ikke nødvendigvis er tidsspilde at bruge krudt på den for længst af-døde Stalin '*with the goofy moustache*' som nogen har udtrykt det. Det moderne og i princippet demokratiske Rusland har behov for et selvopgør med sin sovjetiske fortid. Det kan blandt andet hjælpes på vej gennem et højt vidensniveau i omverdenen om Stalin-tiden som klart det aller-sorteste kapitel i Ruslands ofte dystre historie. Hvad værre er, er det faktisk heller ikke *så* længe siden.

Mette Skak er lektor i international politik, Institut for Statskundskab, Århus Universitet, og medlem af bestyrelsen for Center til forskning vedrørende Danmark under den kolde krig.